

Object, lichaam en passage à l'acte

Lieve Billiet

Een ontmoeting

"Op tien april 193... om 8 uur 's avonds, kwam Mevr. Z, één van de bij het Parijse publiek meest gewaardeerde actrices, aan bij het theater waar ze die avond speelde. Op de drempel van de artistenuitgang werd ze benaderd door een onbekende, die haar deze vraag stelde: 'Bent U wel degelijk Mevr. Z?' De vraagster was keurig gekleed met een mantel waarvan kraag en polsboorden afgezet waren met bont, ze droeg handschoenen en had een tas bij zich; in de toon waarop de vraag was gesteld, wekte niets het wantrouwen van de actrice. De eerbetijgingen gewend van een publiek dat gretig toenadering zoekt tot zijn idolen, antwoordde ze bevestigend, en gehaast om er zich van af te maken, wilde ze passeren. Toen veranderde de gelaatsuitdrukking van de onbekende, aldus de actrice, ze haalde snel een opgevouwen mes uit haar tas, en hief haar arm op tegen haar, haar blik geladen met het vuur van de haat. Om de slag af te weren, greep Mevr. Z het lemmet met de volle hand en sneed daarbij twee buigpezen van de vingers door. Intussen hadden de assistenten de dader van de agressie reeds overmeesterd.

De vrouw weigerde haar act te verklaren, behalve tegenover de commissaris. In diens tegenwoordigheid, beantwoordde ze de identiteitsvragen normaal (wij zullen haar voortaan Aimée A.) heten, maar ze deed uitspraken die incoherent leken. Sinds vele jaren, zou de actrice 'scharadaal' rond haar veroorzaken. Ze bespot en bedreigt haar. In die achtervolgingen is ze geassocieerd met een academicus, een beroemde let-terkundige, P. B. Deze openbaart het privé-leven van het subject 'in belangrijke passages van zijn boeken. Sinds enige tijd, had Mevr. A. de bedoeling de actrice opheldering te vragen. Ze heeft haar aangevallen, omdat ze haar zag vluchten. Als men haar niet had tegengehouden, had ze een tweede keer toegeslagen.

De actrice diende geen klacht in.

Naar de politiecel, en vervolgens naar Saint-Lazare gebracht, verblijft Mevr. A twee maanden in de gevangenis. In juni 193... wordt ze opgenomen op de psychiatrische opnameafdeling van het ziekenhuis Sainte-Anne, op basis van de forensische expertise van dokter Truelle, die besluit dat 'Mevr. A leidt aan een geïntellectueerde achtervolgingswaan gebaseerd op interpretaties met megalomane trekken en een erotomane ondergrond.' Wij hebben haar daar gedurende ongeveer anderhalf jaar geobserveerd." (D 153-154)

Aan het woord is hier Jacques Lacan. Mevrouw A., voluit Almée, is het pseudoniem dat hij Marguerite Pantaine geeft, een pseudoniem dat hij ontleent aan de heldin uit één van de romans die ze kort voor de *passage à l'acte* schreef. Hij beschrijft de feiten in zijn doctoraatsstudie: *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité* uit 1932.¹

Doorheen de casus van Almée, wordt Lacan, van in het begin van zijn carrière geconfronteerd, met het probleem van de *passage à l'acte*. Het is een probleem dat de psychiatrie sterk bezighoudt in de jaren twintig en dertig, onder de vorm van de vraag naar de verantwoordelijkheid en de toerekeningsvatbaarheid van psychisch zieken.² Lacan zal het bij de psychoanalyse brengen.³ In 1933 schrijft hij ook een korte tekst over een misdrijf dat de publieke opinie in Frankrijk sterk beroert, omwille van het ongeëvenaard gruwelijk maar vooral ook bijzonder enigmatische karakter ervan.⁴ Elk motief leek te ontbreken bij de twee dienstmeisjes, Christine en Lea Papin, zussen van respectievelijk 27 en 21 jaar die op 2 februari 1933 hun werkgeefster en haar dochter op beestachtige wijze vermoorden.⁵

Een vluchtige blik op de *Écrits* volstaat verder om vast te stellen dat heel wat vroege teksten aan agressiviteit en criminaliteit gewijd zijn. We kunnen verwijzen naar *L'agressivité en psychanalyse* uit 1948, *Introduction théorique aux fonctions de la psychanalyse en criminologie* uit 1950, maar uiteraard ook, veel beter bekend, de tekst over het spiegelstadium waarvan de eerste versie reeds van 1936 dateert – nauwelijks enkele jaren na zijn doctoraat dus. Van de theorie die Lacan daar voorstelt – de verhouding van het infans tot zijn spiegelbeeld is het prototype voor de relatie met de ander, die paranoïsch gestructureerd is, en als dusdanig een dodelijke concurrentie en agressiviteit in zich draagt – zijn de casussen van Almée en de zussen Papin de klinische paradigma's. Dat wordt straks duidelijker.

¹ J. Lacan [1932]. De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité, suivi de Premiers écrits sur la paranoïa, Paris, Seuil, 1975, 412 pp. Referenties naar Lacans doctoraat zijn in de tekst aangeduid als (D paginanummers). Alle vertalingen in de tekst zijn eigen vertalingen van L.B.

² In Frankrijk leveren o.a. Guiraud en Cailieux belangrijke bijdragen inzake de zogenaamde 'meurtres immotivés', in Duitsland buitgen Alexander en Straub zich over het vraagstuk. In D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose schrijft hij: "une première étude de la paranoïa nous mène à y a trente ans au seuil de la psychanalyse." J. Lacan [1957-1958]. D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose, in *Écrits*, Paris, Seuil, 1966, p. 536.

³ J. Lacan [1933]. Mots du crime paranoïaque: le crime des soeurs Papin, in *De la psychose paranoïaque* ..., pp. 389-396.

⁴ Christine wordt geboren op 8 maart 1905, Lea op 15 september 1911 – de feiten grijpen plaats op 2 februari 1933. Voor meer informatie zie: F. Dupré, *La "solution" du passage à l'acte. Le double crime des soeurs Papin*, Toulouse, Eras, p. 128

Object en lichaam: drie paradigma's voor de *passage à l'acte*

In Lacans vroege publicaties, inclusief de klinische bijdragen – zijn doctoraat, de tekst over het spiegelstadium, de tekst over de zussen Papin – vinden we een eerste theorie van het object, het lichaam en de *passage à l'acte*, inclusief de paradigmatische casussen. De eerste theorie wordt gevolgd door andere. Met elk van die theorieën over het object (en het lichaam), zal een ander paradigma van het genot en een andere opvatting van de *passage à l'acte* overeenstemmen. De *passage à l'acte* is een poging iets inzake het genot op een 'wilde' manier te regelen. Het is omdat ze met het genot te maken heeft, dit wil zeggen met wat niet beantwoordt aan de logica van het lustprincipe, van de redelijkheid, van de begrijpelijkheid, dat ze voor 'ongemotiveerd' doorgaat. De zogenaamde *meurtre immotivé* vormt dan het schoolvoorbeeld. En het is omdat ze niet aan de logica van de redelijkheid beantwoordt, dat de psychoanalyse er iets over te zeggen heeft, want het schandaal van de psychoanalyse bestaat juist uit de ontuistering van het subject als gedreven door wat aan elke redelijkheid ontsnapt - van Freuds doodsdrijf tot Lacans concept van het genot –, uit de subversie van een Kantiaanse ethiek en het adagio dat "het goede lust verschaft" of uit de breuk met de veronderstelde continuïteit van handelen en denken.

De *passage à l'acte* is een poging om op een 'wilde' manier iets te regelen. We zullen achtereenvolgens drie modaliteiten van die 'wilde' regeling voorstellen, overeenstemmend met drie verschillende opvattingen van het object. De *passage à l'acte* wordt er geconceptualiseerd als een wilde breuk van de spiegel, een wilde castratie, een wilde separatie/extractie. We beperken ons hiermee tot de periode in Lacans onderwijs die, met de termen van Jacques-Alain Miller, in het teken van de axiomatiek van de betekenaar staat. Binnen de zogenaamde axiomatiek van het genot zal de *passage à l'acte* nog weer anders geconceptualiseerd worden, bijvoorbeeld als een poging tot nominatie.

Spiegel, agressie en paranoïa

In de tekst over het spiegelstadium beschrijft Lacan het moment waarop het kind zijn spiegelbeeld assumeert op grond van een identificatie. In zijn doctoraat en in vroege teksten had Lacan reeds de narcistische objectrelatie beschreven, de relatie dus met de ander die het best op het subject lijkt, de ander die gekozen is op basis van zijn gelijkens, de ander die het (even)beeld van het subject is. Hij heeft ook de intieme band ervan met de paranoïa aangetoond.

In de tekst van het spiegelstadium wordt de narcistische objectrelatie het prototype van elke objectrelatie. Het object is de gelijke, het even-

beeld, en precies daarom is het beeld van het eigen lichaam, van het ik als ander er paradigmatisch voor. De spiegelrelatie die het fundament is van de kennis van zichzelf, de ander en de wereld, draagt een dodelijke rivaliteit in zich, is paranoïsch gestructureerd (*connaissance paranoïaque*). Spiegel, agressie en paranoïa horen samen. Voor Lacan is de paranoïa een lotsbestemming van de agressieve puiste. Dat is een centrale stelling in zijn doctoraat.

Heel de vraag is nu wat de dodelijke dimensie van de spiegelrelatie neutraliseert. We vernemen er voorlopig weinig over. Lacan stelt in zijn doctoraat en in de tekst over de zussen Papin de pathologische oplos-sing voor: de *passage à l'acte* als poging buiten te breken uit het dode-lijke spiegelabyrint. Hij maakt op dit moment geen onderscheid tussen het lichaamsbeeld, het beeld van de ander, gelijke, de ander als ideaal en zelfs niet het Ueber-ich.⁶ We weten dat hierin verandering komt. In het schema van de dubbele spiegelopstelling worden ideaal-ik en Ik-ideaal duidelijk onderscheiden en wordt de symbolische identificatie voorwaarde voor de imaginaire, waarvan ze meteen de intrinsiek para-noïsche dimensie neutraliseert.

De symbolische fallus en de castratie

In deze eerste theorie zijn object en lichaam(sbeeld) dus niet onder-scheiden. Hierin zal verandering komen. In het vierde seminarie trekt Lacan van leer tegen Françoise Dolto, en dan wel precies tegen haar opvatting van het lichaamsbeeld als object. Via de kritiek op Dolto bekri-tiseert Lacan eigenlijk zichzelf.⁷ Hij stelt in dat seminarie een nieuwe theorie van het object voor en dit via een studie van het feitsjitsch en het tobisch object. Meteen is duidelijk dat het object niet meer vanuit het narcisme, maar vanuit het castratiecomplex wordt gedacht. Het object wordt niet meer vanuit de spiegel a — a' gedacht, maar vanuit de drie-hoek: moeder, kind, fallus. De fallus in kwestie is dan uiteraard de sym-bolische fallus, want het is de fallus als afwezig, als ontbrekend bij de moeder.

De objectrelatie staat nu in het teken van het tekort, het lichaamsbeeld ook, want het gaat om het lichaam van de moeder. Het object krijgt een symbolisch statuut, het lichaam blijft imaginair, het is nog altijd een

beeld, een totaalbeeld zelfs, maar het is getekend door een tekort dat alleen symbolisch gedacht kan worden.

De symbolische castratie is het effect van de interventie van de vader die Lacan in *D'une question préliminaire* formaliseert in de metafoor van de Naam-van-de-Vader. Deze symbolische operatie, d.i. een operatie die steunt op de werkzaamheid van een betekenaar, installeert in het imaginaire de fallische betekenis. In diezelfde tekst bestudeert Lacan uitvoerig de gevolgen van het falen van deze operatie in de psychose. Zo de paranoïa het paradigma blijft, dan is de paradigmatische casus niet meer deze van Aimée, of van de zussen Papin maar deze van Se-naatspresident Schreber. Lacan bestudeert er de effecten in het imagi-naire, dus o.a. op het niveau van lichaam van de zogenaamde forclusie van de betekenaar van de Naam-van-de-Vader. Ze worden samengevat onder de noemer 'effecten van de topische regressie naar het spiegel-stadium'.⁸

Als het probleem van de *passage à l'acte* nu niet ter sprake komt, dan is dat ongetwijfeld in de eerste plaats omdat Schreber het probleem van het object, van het lichaam en van het genot op een andere manier dan via de *passage à l'acte* oplost. Schreber wordt het paradigma van de oplossing via de waan - in tegenstelling tot de casussen van Aimée en van de zussen Papin waar de waan precies niet slaagt als oplossing.⁹ een waan waarin de ontmanning intussen wel een belangrijke rol speelt. Nochtans blijkt die ontmanning minder een ontmanning dan wel een vrouwwording. Het verdwijnen van de mannelijke geslachtsorganen mag er dan een belangrijke rol in spelen — zo beschrijft Schreber hoe zijn externe mannelijke geslachtsorganen als het ware zullen verdwijnen door zich binnen in zijn lichaam terug te trekken —, het belangrijkste dat Schreber een vrouw wordt, om als vrouw van God aan de oorsprong van een nieuw ras te staan, en de wereld die ei zo na ten onder ging te herbevolken. Zijn spiegelbeeld is dat van een vrouw, Lacan heeft het in dit verband over een transseksueel genot.

Zonder nu verder in details te treden, willen we toch opmerken dat één en ander wat hapert binnen dit paradigma. Want de lichaamsfenomenen in de psychose worden verklaard vanuit de zogenaamde 'topische para-gressie naar het spiegelstadium' — verwijzend dus naar het vorige para-digma — en de oplossing blijkt de vrouwwording, terwijl de vrouw hier

⁶ « Ces personnages, nous l'avons vu, symbolisent en outre l'idéal du moi d'Almée (ou son sur-moi), de même que la première persécutrice y avait été un instant identifiée. », J. Lacan, *De la psychose paranoïaque* ..., o.c., p. 263.

⁷ Zie de lessen die Jacques-Alain Miller aan het seminarie wijdt naar aanleiding van de publicatie ervan in zijn college *Donc* (1993-1994).

⁸ Zie J.-A. Miller, *Supplément topologique à la « Question Préliminaire »*, Lettres de l'ÉPF, 1979, 27, p. 130. « Que le défaut du nom-du-père dans le signifiant ouvre dans le signifié un trou qui répond à la signification phallique, qu'il s'en suive une dissolution de la structure imaginaire qui va jusqu'à mettre à nu la relation spéculaire dans son caractère mortelle, où prolifèrent des phénomènes d'agressivité, de transivisme, voire de dépersonnalisation, (...) »

dan precies niet hetzelfde is als de gecastreerde moeder. Het perspectief van het transsexueel, niet-falisch gestructureerd genot, is inderdaad een heel ander dan het freudiaanse perspectief van het castratie-complex dat de vrouw beschrijft in termen van tekort, van wat haar ontbreekt.

Dat Lacan hier niet over de *passage à l'acte* spreekt, belet natuurlijk niet dat de vraag rijst hoe deze binnen dit paradigma te plaatsen is. De kliniek toont dat de psychoticus in sommige gevallen inderdaad overgaat tot een 'wilde', een reëel uitgevoerde castratie.⁹ Ergens tussen deze 'wilde' castratie en de waanachtige vrouwwording van Schreber, kunnen we ongetwijfeld ook de operatie van de transsexueel een plaats geven, bij wie het precies zoals bij Schreber duidelijk is hoezeer het om vrouwwording en niet om 'louter' castratie gaat, maar voor wie deze transformatie zich anders dan voor Schreber ook reëel moet voltrekken.

Het object a en de separatie

Het lichaamsbeeld is getekend door een tekort, het staat in het teken van min phi. In de spiegel, "de drempel van de zichtbare wereld"¹⁰, is iets onzichtbaar omdat het zoals de penis van de moeder, aanwezig is als afwezig. In het tiende seminarie introduceert Lacan een ander tekort in het spiegelbeeld.¹¹ Het is vanuit de verstoring van het spiegelbeeld en van het register van het visuele dat hij een ander type object introduceert. Het is onzichtbaar, niet omdat het als symbolisch, 'als afwezig' gepresenteerd dus, een rol speelt, het is onzichtbaar omdat het aan elke representatie ontsnapt. Het beeld in de spiegel maskeert het pre-cies, versluiert het.

Welke kenmerken heeft dit object in het tiende seminarie? Het is het effect van een coupure. Als dusdanig is het een verloren object. Het heeft een lichamelijke karakter (*prélèvement corporel*). Het is extiem, niet te lokaliseren dus in termen van een enkelvoudig gedachte relatie tussen binnen en buiten. Het is overdraagbaar, vervreemdbaar (*cessible*). De lijst ervan telt naast de blik, de stem, de faeces en de borst – de vier objecten die we zullen terugvinden in het elfde seminarie – voorlopig ook nog de fallus en de geboorte.

⁹ Ik verwijs bijvoorbeeld naar het geval Robert van R. & R. Lefort. Het gaat daar om een poging van de jongen om zijn penis af te snijden.

¹⁰ J. Lacan [1949], *Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je* telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience analytique, in *Écrits*, Paris, Seuil, 1966, p. 95

¹¹ J. Lacan, [1962-1963], *Le Séminaire Livre X, L'angoisse*, Paris, Seuil, 2004, 391 pp. Verwijzingen naar dit seminarie zijn verder aangeduid als (X paginanummer).

Met dit nieuwe type object stemt een nieuwe benadering van het lichaam overeen. Het is niet louter een beeld, het is een levend en door het genot verbrokeerd lichaam. Het maken van gaten erin door de separatie van objecten, zal het genot lokaliseren in de erogene zones, waar rond de partiële pulsies cirkelen en het lichaam een éénheid geven.

Lacan zal vanuit deze theorie van het object a een nieuwe leetuur van een aantal (lichaams)fenomenen in de kliniek van de psychose brengen. Dat doet hij meteen al her en der in het tiende seminarie, maar ook in bijdragen uit de volgende jaren. Hij komt er terug op de fenomenen die hij eerder verklaarde als effect van 'de topische regressie naar het spiegelstadium', zoals de depersonalisatie, het schizofreen fantasma van lichaamsverbrokkeling, ... fenomenen die nu getuigen van de aanwezigheid van het object a, dat 'normaal gezien' door het spiegelbeeld overdekt wordt (X 140-142). Hij heeft het verder over de moeder van de schizofreen die getuigt wat haar kind in haar buik was: "rien d'autre qu'un corps inversement comode ou embarrassant, à savoir la subjectivation de a comme pur réel" (X 140).¹² Hij heeft het ook over de schizofrene patiënte van Jean Bobon, Isabella, die een boom met een stam met drie ogen tekent en op de tekening schrijft: "Io sono sempre vista" (X naast p. 200), woorden die – dat is Lacans commentaar (X 90) - niet alleen de verpletterende aanwezigheid van de blik onderstrepen - er is geen blinde vlek, geen punt waarop Isabella aan de blik ontsnapt, ze wordt achtervolgd door de blik, ze is transparant, altijd zichtbaar, - maar ook haar statutus als object - ze is het 'geziene'.¹³ De blik die precies is wat onzichtbaar blijft, wordt in de psychose zichtbaar, voegt Jacques-Alain Miller er in zijn commentaar van de *passage* aan toe.

Zeer interessant is ook wat hij op het eind van het seminarie over de melancholische suicide schrijft, die hij in zijn schema (X 384) op de plaats van de *passage à l'acte* zet (X 93). Alleen vanuit de theorie van het object a kunnen we het onderscheid begrijpen tussen rouw (die rond het imaginaire, het narcistische object, draait) en melancholie (die rond het object a draait). De melancholische suicide is een poging het object voorbij het beeld in de spiegel te raken, zegt Lacan. Hij merkt daarbij op dat het kader van de melancholische suicide niet willekeurig is, want de melancholische suicide voltrekt zich precies bij uitstek door defenestratie. Het kader is dat van het venster (X 387-388). Hij voegt er nog aan toe dat de manie precies te maken heeft met het niet functioneren van

¹² Het thema van het kind als object a van de moeder zal hij verder uitwerken in *Alloucation sur les psychoses de l'enfant* en in *Deux notes sur l'enfant*.

J. Lacan [1967], *Alloucation sur les psychoses de l'enfant*, in *Autres Écrits*, Paris, Seuil, 2001, pp. 361-371.

¹³ Lacan [1969], *Deux notes sur l'enfant*, in *Autres Écrits*, Paris, Seuil, 2001, pp. 373-374. Zie J.-A. Miller, *Monté à Prémontre*, *Analytica* 37, pp. 29-30.

het object a. De zwaarte van de melancholie is verbonden met het verpletterende gewicht van het object a, de lichtheid van de manie met de afwezigheid ervan.

Het is meteen duidelijk dat we met de theorie van het object uit het tien-de seminarie een meer gedifferentieerde kliniek van de lichaamstenoemen en van de *passage à l'acte* in de psychose krijgen.¹⁴ De schizofrene, de paranoïsche en de melancholische versie ervan lijken daarbij in zekere zin elk een ander kenmerk van het object a centraal te stellen. In de schizofrene versie staat de band met het (eigen) lichaam centraal, in de paranoïsche de structuur van leegte van het object, in de melancholische versie het atvarkarakter van het object. De respectievelijke antwoorden zijn dan de schizofrene automutilatie (al is het woord automutilatie eigenlijk totaal ongeschikt, want het object is niet te situeren in een enkelvoudige opvatting van binnen en buiten, van auto en hetero, of nog van wat subject en Ander is)¹⁵, de paranoïsche *meurtré immotivé* en de reeds vermelde melancholische suicide (de term suicide is al even ongeschikt, want de melancholicus wil niet zichzelf, maar iets in zichzelf doden – wat in de getuigenis van melancholici telkens weer naar voor komt: de defenestratie wordt niet door de melancholicus maar door de ander, door de omgeving, als een zelfmoordpoging benoemd). In de schizofrenie is het genot in het eigen lichaam gesitueerd, al dan niet in het object, dit wil zeggen in de gekende erogene zones. De automutilatie is een poging tot lokalisatie en extractie van het genot, een poging gaten te maken in het lichaam en een object te separeren. In de

¹⁴ Het probleem wordt daarbij overigens lang niet altijd op dezelfde manier geformuleerd: men heeft het over non-separatie, non-extractie, het niet in de Ander gelegd zijn van het object (*non-remise au champ de l'Autre de l'objet*), het niet leeggemaakt zijn van het object, ...

In een voetnoot die Lacan in 1966 toevoegt aan *D'une question préliminaire* stelt hij dat het tot stand komen van de realiteit het effect is van de extractie van het object a, of nog van de verduistering ervan door het scherm van het fantasma. De term extractie komt hier op de plaats van de term separatie, het fantasma op de plaats van het spiegelbeeld, het object op de plaats van de blik. Het paradigma van het object a, is dus ook het paradigma van het fantasma. De realiteit komt tot stand door een verlies, geen symbolisch maar een reëel verlies, een verlies van genot. Het genot van het object a via het fantasma is de schrale rest die overblijft voor de neuroticus. Het 'realiteitsverlies' in de psychose, is het effect van het falen van de operatie van extractie van het object en van de constructie van het fantasma.

¹⁵ In het zestiende seminarie geeft Lacan een bijzonder bijvoorbeeld ervan: "Il n'est pas facile de définir ce qu'est un regard. C'est même une question qui peut très bien soulever une existence et la ravager. J'ai pu voir en un temps une jeune femme pour qui cette question [...] s'est trouvée proprement aller jusqu'à entraîner une hémorragie rétinienne dont les séquelles furent durables." J. Lacan [1968-1969], *Le Séminaire Livre XVI, D'un Autre à l'autre*, Paris, Seuil, 2006, p. 254.

paranoïa is het object in de Ander gesitueerd¹⁶, Ander die het statuut van bijvoorbeeld een stem of een blik heeft. De *passage à l'acte* is er een poging dit object in de Ander te treffen. In de melancholie is niet de Ander, maar het subject zelf met het object geïdentificeerd. De *passage à l'acte* is een poging dit object in zichzelf te treffen, om zich van de schaduw van dit object te bevrijden. In de kliniek van het object zijn de paranoïsche *meurtré immotivé* en de melancholische suicide elkaars tegenpolen.

Nu we deze varianten vanuit de kliniek van het object onderscheiden hebben, wordt des te duidelijker hoe ze in de kliniek van de 'topische regressie naar het spiegelstadium' allemaal op één hoop gesmeten worden. De lichaamsfenomenen die op rekening daarvan geschreven worden, betreffen inderdaad zowel de schizofrene verbrokkeling van het lichaam als de melancholische *mort du sujet* ("un cadavre lépreux traitant un autre cadavre lépreux"), en dat alles bij een paranoïcus.

Les soeurs Papin

We bekijken nu de casus van de zussen Papin, om ons, na een samenvatting van Lacans oorspronkelijke conceptualisering ervan, te wagen aan een herlezing vanuit de theorie van het object. Daarna zullen we ons ook opnieuw over de casus van Aimée buigen.

"De twee zussen, achtentwintig en éenentwintig jaar, zijn sinds verschillende jaren de dienstmeisjes van een achternwaardige familie uit de burgerij van een kleine provincie stad, een procureur, zijn vrouw en zijn dochter. Model-dienstmeisjes, noemde men hen, die andere huishoudens hen benijdden: mysterie-dienstmeisjes ook, want als men inderdaad heeft opgemerkt dat het de werkgevers op merkwaardige wijze aan menselijke sympathie leek te ontbreken, dan laat niets ons toe te zeggen dat de hautaine onverschilligheid van het huispersoneel slechts een antwoord op deze houding was; de ene groep 'sprak niet' met de andere. Deze stilte kon nochtans niet leeg zijn, ook al bleef ze duister in de ogen van de acteurs.

Deze duisterheid wordt op een avond, de tweede februari, gematerialiseerd door het gegeven van een banale panne van de elektrische verlichting. Het is een onhandigheid van de zussen die er de oorzaak van is en de afwezige bazinnen hebben reeds, bij kleinere aanleidingen, flink gemopperd. Wat hebben de moeder en de dochter laten merken, als zij bij hun terugkeer het kleine onheil hebben vastgesteld? De uit-

¹⁶ « (...) n'est-ce pas là ce qui va nous permettre une définition plus précise de la paranoïa comme identifiant la jouissance dans ce lieu de l'Autre comme tel. » J. Lacan [1966], *Présentation des Mémoires d'un névropathe*, in *Autres Ecrits*, Paris, Seuil, 2001, p. 215.

spraken van Christine op dit punt zijn verschillend geweest. Maar wat er ook van zij, het drama wordt zeer snel uitgelokt en wat de vorm van de aanval betreft is het moeilijk een andere versie aan te nemen dan deze die de zussen gegeven hebben, namelijk dat ze plots, gelijktijdig, en meteen tot het paroxisme van de razernij gevoerd was: elkeen maakt zich meester van een tegenstandster, rukt haar levend de ogen uit de kassen, een feit dat naar men zegt, ongekend is in de annalen van de misdaad, en maakt het slachtoffer af. Met wat zich dan verder binnen hun bereik bevindt, hamer, tinnen kan, keukennes, gaan ze te keer op de lichamen van hun slachtoffers, ze verbrijzelen hun gezicht, en hun geslacht ontblotend, kerren ze diep in de dijen en het achterwerk van de één, om met het bloed ervan de dijen en het achterwerk van de ander te besmeuren. Ze wassen daarna de werktuigen van deze wrede rituelen af, zuiveren zichzelf, en gaan in hetzelfde bed liggen. Opgeluid staat netjes! (*En voilà du propre!*) Dat is de formule die ze uitwisselen en die de toon van ontnuchtering, ontgaan van elke emotie, lijkt aan te geven, die bij hen volgt op de bloederige orgie.

Aan de rechter zullen ze geen enkel begrijpbaar motief van hun act geven, geen haat, geen grief tegen hun slachtoffers; hun enige zorg zal lijken te zijn om de verantwoordelijkheid voor de misdaad volledig te delen." (D 389-390)

Tot zover Lacans beschrijving van de feiten. Hoe verklaart hij nu één en ander? Wijzen we vooreerst op de titel die Lacan zijn tekstje geeft: *Motifs du crime paranoïaque*. Dat is meteen reeds een stellingname, want de drie psychiaters die als experts optreden, komen eensgezind tot het besluit dat de zussen geen tekenen van waan (*défilé*), krankzinnigheid (*démence*) of welke andere actuele psychische of fysieke stoornis (*trouble actuel psychique ni physique*) ook vertonen (D 390). Uit hun voorgeschiedenis blijken slechts minneure incidenten opgerakeld te kunnen worden, te vaag en algemeen om er rekening mee te kunnen houden, meent men. De zussen hadden verwarde stappen ondernomen naar de burgemeester, om de volwassenheid van de jongste te bekomen. De secretaris-generaal had hen geprikkeld gevonden. Een commissaris getuigde dat ze hem 'gepersecuteerd' hadden geloken. En verder waren ze toch wel bijzonder gehecht aan elkaar, immuun voor elke andere interesse. Hun vrije dagen brachten ze in een totaal isolement samen in hun kamer door. Ze hadden ook niet zo'n gelukkige jeugd: een geschiedenis van plaatsingen en verplaatsingen, een geweldadige, aan alcohol verslaafde vader die één van zijn dochters zou verkracht hebben.

Lacan deelt het standpunt van Dr. Logre die als getuige van de verdediging verschillende psychopathologische hypothesen formuleert: achter-

volgingsideeën, seksuele perverse, epilepsie of hystero-epilepsie.¹⁷ Lacan deelt de psychopathologische hypothese, maar zijn stelling is die van de paranoia. "Indien wij menen een éénduidige oplossing voor het probleem te kunnen formuleren, dan willen we toch eerst eer betuigen aan zijn autoriteit, niet alleen omdat ze ons indekt tegen het verwijt een diagnose te stellen zonder zelf de ziekte ondervraagd te hebben, maar omdat ze met bijzonder gelukkig gekozen formules bepaalde zeer delicaat te isoleren feiten heeft benoemd, die nochtans, we zullen het zien, essentieel zijn voor het aantonen van onze stelling." (D 391)

Voor Lacan gaat het om paranoia. In de definitie die hij ervan geeft, vormen de agressieve reacties, zeer vaak moorddadig van aard, meteen één van de kenmerken van het ziektebeeld. In zijn doctoraat heeft hij de paranoia in al haar aspecten (elementaire fenomenen, waan, agressieve reacties) als een ontwikkeling van de persoonlijkheid omschreven. Het zou meer bepaald om een lotgeval van de agressieve pulsie gaan. Om te verklaren hoe een 'vroegge fixatie' in de ontwikkeling van deze pulsie tot paranoia leidt, beroept hij zich op Freud, meer bepaald de tekst *Enkele neurotische mechanismen in jaloezheid, paranoia en homoseksualiteit*. Freud legt daarin uit dat de primitieve vijandigheid op abnormale wijze kan worden omgezet in verlangen, hetgeen precies resulteert in een bijzonder type homoseksualiteit. Het is alsof de integratie van instinctieve neigingen en sociale spanningen verloopt langs de weg van de minste weerstand, n.l. door een affectieve narcistische fixatie op het object dat het best op het subject lijkt. De paranoia staat in het teken van het 'broedercomplex'. Het is een omzetting van haat in homoseksuele, narcistische liefde.

Hoewel de bijzondere en exclusieve gehechtheid van de zussen aan elkaar in de richting van een homoseksuele band lijkt te wijzen, is Lacan precies bijzonder terughoudend op dit punt, zeker op het punt van de realiteit van een seksuele relatie tussen de zussen. Hij verkliest de term 'psychologisch koppel' die Dr. Logre naar voor schoof. De zussen Papien, zegt hij, zijn in dit stadium blijven steken. Hij benoemt hun probleem als *le mal d'être deux* en heeft het over 'Siamese zielen', die zelfs niet de afstand van elkaar kunnen nemen nodig om elkaar te doden. Precies daarom doden ze een ander koppel, in een uiterme poging zich los te rukken van hun ander zichzelf, van die ander die hun gelijke is.

Over het uitrukken van de ogen zegt hij niet meer dan dat het de letterlijke uitvoering is van de meest gebruikte metafoor van de haat.¹⁸ Of toch niet helemaal ... Lacan zou Lacan niet zijn als er niet ergens in de

¹⁷ Dr. Logre kan als getuige optreden omdat een tegenexpertise geweigerd wordt.

¹⁸ « ... les métaphores les plus usées de la haine: 'je lui arracherai les yeux' reçoit leur exécution littérale. », J. Lacan, *Motifs du crime paranoïaque* ..., o.c., p. 393

tekst ook iets stond dat eigenlijk niet echt 'past' in de theorie van dat moment en pas op een later moment 'gekaderd' zal worden.¹⁹ We verwijzen naar de bijzonder mooie slotparagraaf: "In de angst voor een dreigende straf, vermengen de zussen op de noodlottige avond, het beeld van hun bazinnen met de spiegeling van hun kwaal. Het is hun ontredering die ze verafschuwen in het koppel dat ze meesleuren in een wrede quadrille. Ze rukken de ogen uit zoals de Bacchanten castreerden. Het is de heiligschennende nieuwsgierigheid die de angst van de mens uitmaakt sinds het begin der tijden, die hen drijft wanneer ze hun slachtoffers begeren, als ze in hun gapende wonden najagen wat Christine later tegenover de rechter in haar onschuld 'het mysterie van het leven' zou noemen." (D 398)

De zussen worden toerekeningsvatbaar verklaard en dus veroordeeld, Christine tot de guillotine, Lea tot tien jaar opsluiting. Christine zal het verdriet geknield aanhoren, maar gescheiden van haar zus, breekt de psychose na vijf maanden in de gevangenis in alle hevigheid door: er is sprake van een zeer hevige agitatie met verschrikkelijke hallucinaties.²⁰ In de hoop haar te kalmeren brengt men haar zus bij haar, maar ze rukt het korset van haar zus af en verstikt haar bijna. Een ander moment probeert ze haar eigen ogen uit te rukken, of geeft ze zich ook over aan een erotisch exhibitionisme. Later spreekt ze niet meer over Lea, maar over haar slachtoffers, die volgens haar in leven zijn. Ze ontwikkelt een soort mystieke waan, valt ten prooi aan melancholie: ze weigert voedsel, is depressief, beschuldigt zichzelf, ze voert weerzinwekkende boetedelingen uit. Ze weigert overigens ook een gratieverzoek in te dienen, waardoor de doodsstraf automatisch zou worden omgezet in levenslange gevangenisstraf. Verveeld met de zaak – er is inderdaad al sinds 1887 geen vrouw meer met de guillotine terechtgesteld – zal de president ook zonder dit verzoek van haar kant de doodstraf op 22 januari 1934 omzetten in levenslange dwangarbeid. Zijzelf houdt het er bij dat ze ter dood veroordeeld is.²¹ Omdat haar toestand zo zorgwekkend wordt, wordt ze ten slotte overgebracht naar een psychiatrische instelling waar ze vier jaar na de feiten sterft. Lea slijt haar dagen in de gevangenis in stilte. Na tien jaar komt ze vrij uit de gevangenis, ze zoekt

¹⁹ Zoals bijvoorbeeld ook het geval is met de hele problematiek van de zwarte vlek op de kop van het paard, die in de theorie van de folie uit het vierde seminarie erigmatisch blijft, maar haar kader zal krijgen in de theorie van het object en de angst uit het tiende seminarie.

²⁰ Lacan specificieert ze niet, maar in andere teksten vinden we er meer over: ze ziet haar zus dood, opgehangen, haar benen afgesneden.

²¹ In het psychiatrisch rapport luidt het "état mélangé, pleurs, refus d'aliments; demande à ce qu'on lui permette de ne pas s'alimenter car elle ne doit pas vivre car elle a été condamnée à mort." F. Dupré, o.c., p. 186-190.

haar moeder op en gaat als kamermajsje in een hotel werken. Na de dood van haar moeder gaat ze in een klooster.

Lacan zelf komt na 1933 nauwelijks op de casus van Christine en Lea Papin terug en voor zover ons bekend zal hij hun *passage à l'acte* ook nooit herbelichten vanuit latere paradigma's.²² Enkele auteurs onder namen hier wel een poging toe. Twee interessante bijdragen zijn die van Colette Chouraquy-Sepel, *Christine Papin et son chapellet de femmes idéales*, en die van Catherine Lazarus-Matet, *Les servantes mystères*.²³ De eerste - de titel geeft het reeds aan - belicht de reeks en de functie van de ideale vrouwen bij Christine Papin, de tweede stelt het concept van de *ravissement* centraal, een concept dat 'ontleend' is aan de roman van Marguerite Duras *Le ravissement de Lol V. Stein*, waar Lacan in 1967 een tekst over schrijft.²⁴

De essentie van een herlezing vanuit de theorie van het object *a* laat zich als volgt formuleren. In 1933 is de *passage à l'acte* een poging de spiegel te breken. Vanuit de theorie van het object *a* is de *passage à l'acte* een gevolg van het breken van de spiegel. Het is omdat de spiegel breekt, omdat het ideaalbeeld wegvalt, dat wat dit beeld versluisde, op de voorgrond treedt. En dat lukt de *passage à l'acte* uit.²⁵

Catherine Lazarus-Matet schrijft het in navolging van Jacques-Alain Miller als volgt: *l(a)/a* wordt *a/l(a)*. "De zussen Papin zijn erin geslaagd hun lichaam te doen vatten door een enveloppe, spiegel van vrouwelijke ideaalbeelden. Maar het lichaam van Christine wordt ogenblikkelijk en op treurende wijze object, wanneer het minste gebaar tegenover haar van de kant van een andere vrouw, gebaar vergezeld van een verwijt, een onmiddellijk persecutieve greep bezegelt. Dan wordt het ideaal-

²² Lacan verwijst naar de zussen Papin in *Les complexes familiaux*, *Fonction de la psychanalyse en criminologie* en *De nos antécédents*.

²³ J. Lacan [1938], *Les complexes familiaux*, in *Autres Ecrits*, Paris, Seuil, 2001, p. 68.

²⁴ J. Lacan [1950], *Fonction de la psychanalyse en criminologie*, in *Ecrits*, Paris, Seuil, 1966, p. 142.

²⁵ J. Lacan [1966], *De nos antécédents*, in *Ecrits*, Paris, Seuil, 1966, p. 65.

²⁶ C. Chouraquy-Sepel, Christine Papin et son chapellet de femmes idéales, *La cause freudienne*, 30, mai 1995, pp. 83-86.

²⁷ C. Lazarus-Matet, *Les servantes-mystères*, *Omnica?*, 51, 2004, pp. 169-182.

²⁸ Jacques-Alain Miller stelt er zijn lektuur heeft van voor in de laatste lessen van zijn college Les us du laps (1999-2000). Deze lektuur heeft van de note *ravissement* inderdaad een concept gemaakt die dan meteen ook een conversatie van de sections cliniques inspireerde. We beperken ons hier tot het aanstippen van wat de casussen van de zussen Papin en Lol V. Stein zeker gemeen hebben: de psychotische structuur, het belang van de blik, en de problematiek van het lichaam.

²⁹ Lacan zelf heeft het in zijn tekst niet over de slachtoffers als ideaalbeelden. De relatie met de werkgeefster en haar dochter komt niet ter sprake. Dat is een duidelijk verschil met de casus van Aimée, waar hij over het slachtoffer van de *passage à l'acte* wel degelijk in termen van 'ideaalbeeld' spreekt.

beeld gesubstitueerd door het lichaam-object, [...] precies op het moment waarop de andere vrouw haar plaats van ideaal verlaat voor deze van achtervolgende Ander.²⁶

We lichten kort enkele punten toe. Ideale vrouwen, ze vormen een reeks voor Christine Papin en als ideaal vormen ze precies een tegenpool voor het beeld van de moeder, Clémence. Reeds voor haar huwelijk met vader Gustave is ze voorwerp van algemene afkeuring. Ze weet zich niet te gedragen, ze is arrogant. Na haar huwelijk is ze ziekelijk jaloeis, Gustave van zijn kant is gewelddadig en nog veel meer. Christine wordt als tweede meisje geboren en wordt, nauwelijks 28 dagen oud, toevertrouwd aan de zorgen van Isabelle, zus van vader Gustave. Isabelle geniet een zeker respect. Ze is onbesproken, gewaardeerd door haar werkgeefster, plichtsbewust, kortom de tegenpool van Clémence die alleen voor schandaal zorgt. Christine blijft bij Isabelle tot ze zeven jaar is, moment waarop de ouders scheiden. Het is moeder Clémence die de scheiding aanvraagt. De aanleiding ervoor zou de verkrachting van de oudste dochter Emilia door vader Gustave zijn. Christine gaat met haar zus Emilia naar een wees- en opvoedingshuis 'Bon Pasteur', dat geleid wordt door religieuzen. Grote zus Emilia, troost, steun, toevlaait, voorbeeld en nog veel meer voor Christine — er zouden aanvellingen zijn dat de eerste tekenen van psychische ziekte zich reeds manifesteerden — wordt het nieuwe ideaalbeeld. Dit ideaalbeeld wordt ont-dubbel in de figuur van Moeder overste. Emilia treedt toe in de orde, een lotsbestemming die Christine door haar moeder geweigerd wordt als ze 15 is. Ze wordt integendeel weggehaald uit de instelling en als dienstmeisje geplaatst. Ze heeft opeenvolgend drie werkgeefsters over een periode van zes jaar, die allen zeer tevreden over haar lijken te zijn. Het is moeder Clémence die haar dochter Christine telkens 'verplaatst', omdat ze ervan overtuigd is dat ze onvoldoende gerespecteerd of betaald wordt door haar werkgeefster.

In 1927 treedt Christine in dienst van het gezin Lancelin. Op haar vraag aanvaardt Mevrouw Lancelin dat haar zus Lea meekomt. Mevrouw Lancelin wordt het nieuwe ideaalbeeld. Ze is streng, maar ook vroom en rechtvaardig. En vooral: ze bedoelt het goed. Zoals we weten, leiden goede bedoelingen vaak tot ergste. Ze bedoelt het goed als ze tussenkomt bij moeder Clémence en van haar gedaan krijgt dat de meisjes zelf over hun volledige loon mogen beschikken. Moeder Clémence probeert hen weg te halen bij de Lancelins om elders in dienst te gaan, maar de meisjes blijven en Mevrouw Lancelin verdedigt hen. De gevolgen blijven niet uit. De meisjes verbreken elk contact met hun moeder, en gaan niet meer buiten op hun vrije dag. De moeder van haar kant wordt steeds

meer psychotisch. Het complexe patroon, waarin ideaalbeeld en beeld van afkeer en horreur een antagonistisch koppel vormen, geïncarneerd door verschillende personen, valt uiteen. De meisjes noemen Mevr. Lancelin onder elkaar in het geheim nu trouwens *Maman*. Er is nu alleen nog het koppel van de zussen, en het koppel van de werkgeefster en haar dochter. We weten welke gruwelijke quadrille zal volgen.

Op de fatale avond voltrekt het drama zich razendsnel. In de enkele ogenblikken vooraleer de zussen Mevr. Lancelin en haar dochter te lijf gaan, zijn desalniettemin twee gegevens aan te slijpen. Mevrouw stapt op Christine toe en neemt haar arm vast terwijl ze een opmerking (*observation*) maakt. Dat wordt haar fataal.

Christine verdraagt geen opmerkingen en kan er furieus op reageren. Dat was ook bij vorige werkgeefsters al opgevallen. Drie jaar voor de feiten doet Mevrouw Lancelin haar knielen om een papertje op te raken. Ze zegt haar zus: "als dit zich opnieuw voordoet, zal ik me verdedigen". De dubbelzinnigheid van het Franse woord *observation* is hier natuurlijk belangrijk. De opmerking incarneert letterlijk het boze oog.

Maar Christine verdraagt evenmin dat men haar aanraakt. Dat had een incident in het weeshuis reeds duidelijk gemaakt. Ze had buitengewoon furieus gereageerd op een kneep in haar dijen die een ander meisje haar gegeven had toen ze 13 jaar was. Alsof de aanraking reeds volstaat om het beschermend omhulsel van het lichaam te doortrekken, waarna slechts het object overblijft.

De zussen rukken de ogen van slachtoffers uit. Daarna gaan ze de do- de lichamen ook met messen te lijf. Ze kerven erin. Ongetwijfeld gaat het er ook daar om het object voorbij het moete omhullende beeld te raken. Na de feiten zegt Christine: "Het is beter dat wij hun vel hebben gehad dan dat zij het onze zouden gehad hebben."²⁷ Ze heeft het ook over 'het mysterie van het leven' (*le mystère de la vie*) en zegt: "In een ander leven moest ik/zou ik moeten de man van mijn zus zijn, denk ik."²⁸ Waar het ideaal wegvalt, waar de sluier scheurt, komt het object bloot te liggen. Het heeft zijn belang in het uitlokken van de *passage à l'acte*, maar ook in het uitlokken van de psychose zelf.²⁹

²⁷ « Il vaut mieux qu'on ait eu leur peau plutôt qu'elles aient eu la nôtre. » geciteerd in C.

Lazarus-Matet, o.c., p. 174.

²⁸ « Je crois que dans une autre vie, je dev(r)rais être le mari de ma sœur. » J. Lacan, *Motifs du crime paranoïaque ...*, o.c., p. 394 en 397.

²⁹ Dat bleek in het geval van een volwassen man die abrupt in een diepe melancholie verzonken was. Tijdens het klinisch interview werd duidelijk wat was gebeurd. Ter gele- genheid van een banaal radiologisch onderzoek, was de sluier van zijn lichaamsbeeld gescheurd. Daar voorbij en sindsdien zag hij nog slechts beenderen, een geraamte, be- derf en verrotting.

Aimée

Keren we dan nu terug naar de casus van Aimée. Anders dan de zussen Papin, is Aimée niet aan haar proefstuk toe als ze op 10 april 1931 de actrice aanvult. Het is niet haar eerste *passage à l'acte*, wel de eerste die tot haar opsluiting leidt. Ook is het, anders dan bij de zussen Papin, voor de omgeving al lang duidelijk dat Aimée psychisch ziek is. Ze voelt zich al jaren achtervolgd en bedreigd. De achtervolg(st)ers zijn daarbij niet steeds dezelfde geweest. We vernamen reeds dat Aimée stelt dat ze haar tergen, schandaliseren, bedreigen, lastig vallen, intieme details over haar leven verklappen. Maar verder blijken ze vooral ook een gevaar voor haar kind te vormen. Aimée stelt dat ze het op haar kind gemunt hebben, dat ze het dood willen. Lacan dateert het uitbreken van de psychose overigens ten tijde van de eerste zwangerschap van Aimée. "De klinische geschiedenis laat ons toe het begin van de psychopathologische stoornissen bij Aimée te situeren op de leeftijd van achttienwintig jaar, tien jaar voor haar laatste opname in een inrichting. Sinds vier jaar getrouwd en tewerkgesteld op hetzelfde bureau als haar man, is ze dan zwanger." (D 159) Hoewel het kind een bijzondere plaats bekleedt, is het misschien toch geen toeval dat Lacan er in de eerste voorstelling van het gebeuren geen melding van maakt. In 1932 beschouwt hij de plaats van het kind in de waan inderdaad als het atypische element in de casus.³⁰

De casus is complex en de achtervolgingswaan vormt slechts één van de rode draden die we kunnen volgen. Er zijn momenten in de ziektegeschiedenis waar een erotomane of zelfs een verlosserswaan op de voorgrond komt te staan. Ook over de rol van het 'schrijven' voor Aimée valt veel te zeggen. We beperken ons hier nu echter in eerste instantie tot de achtervolgingswaan, want de *passage à l'acte* hangt er rechtstreeks mee samen. Lacan brengt ze in verband met de plaats van de zus, in een herlezing zullen we ook de plaats van het kind belichten.

De paranoia steunt voor Lacan, op een narcistische fixatie, waarbij het object gekozen werd dat het meest op het subject lijkt. In het geval van Aimée zou dit de oudere zus Elise zijn. Alle achtervolgers, de allerereerste, namelijk de boezemvriendin, maar ook alle latere, zijn voor Lacan afsiegelingen, ontubbelingen, van deze zus. "[...] bestuderen we het zo bijzondere karakter van haar achtervolgers, dit wil vooreerst zeggen haar achtervolgers. Hun meervoudigheid, de afwezigheid van elke reële relatie tussen hen en de zieke, zetten hun louter symbolische be-

tekenis goed in de verf. Ze zijn, we hebben het gezegd, dubletten, tripletten, en opeenvolgende 'afdrukken' van een prototype. Dit prototype heeft een dubbele waarde, affectief en representatief. De affectieve kracht van het prototype is bepaald door het reële bestaan ervan in het leven van de zieke. We hebben hierboven getoond dat het gerepressenteerd wordt door die oudere zus..." (D 252-253)

Deze zus is zeer aanwezig in het leven van Aimée, ook op volwassen leeftijd. Voor haar huwelijk woont Aimée zelf korte tijd bij Elise en haar man in, maar later komt de nog jonge kinderloze weduwe – haar man is intussen gestorven –, inwonnen bij Aimée en haar man (die dan zelf pas acht maanden getrouwd zijn), en ze zal er de leiding nemen in het huishouden en later in de zorg voor het kind. Aiméeervaart dit als een morele vernedering, een vernedering die geobjectiveerd wordt in de reële afkeuring die uit de daden, woorden en houdingen van de zus spreekt, aldus Lacan. (D 232) Aimée, zo zegt hij, is weerloos tegen deze zus, die haar kracht niet zozeer ontleent aan de steun en lot die ze vindt bij de omgeving, dan wel aan het geweten van Aimée zelf: "Het is niet uit de lofbetuigingen en de autoriteit die de omgeving haar toeschrijft dat de zus haar belangrijkste kracht tegen Aimée haalt, maar uit het geweten van Aimée zelf." (D 232)

De zus en de achtervolgers symboliseren Aimée's ideaalbeeld of Ueber-Ich³¹ en dit beeld is ook het object van haar haat. Aimée raakt in haar slachtoffer haar geëxterioriseerd ideaal. Ze slaat de ander en in die ander meteen ook zichzelf. Hiermee hebben we de essentie van Lacans analyse van de achtervolgingswaan en van de (genezende werking van de) *passage à l'acte* samengevat.³²

Ook op deze casus zal Lacan zelf nog weinig terugkomen en ook hier zal hij de *passage à l'acte* voor zover ons bekend nooit vanuit latere paradigma's herlezen. Anderen hebben zich over de casus gebogen. Vooral twee bijdragen zullen hier nu verder onze aandacht weerhouden. Dominique Laurent brengt in *Retour sur la thèse de Lacan: l'avenir d'Aimée* een mooie samenvatting van de casus en het belicht die vanuit latere en zelfs hedendaagse conceptualiseringen van de psychose (het uitbreken, de letter, de continuïteit/discontinuiteit hypothese), terwijl Alfredo Zenoni in *Du "Syndrome de Minchhausen par procruration",*

³¹ Cfr. voetnoot 6
³² Lacan vat de centrale stelling zelf nog eens samen in zijn tekst over de zussen Papin in 1933: "Aimée frappe l'être brillant qu'elle a de soi" (D 397)

Ongetwijfeld kan van hieruit ook een ander licht geworpen worden op de zogenaamde 'Ais of-identificatie naar de term van H. Deutsch, die Lacan in het derde seminarie becommentarieert.
³⁰ J. Lacan, *De la psychose paranoïaque ...*, o.c., p. 265 noot 14.

onze aandacht onvermijdelijk richt op wat Lacan het atypische element in de casus heet: het kind.³⁵

Aimée is 38 jaar op het moment van de feiten, haar geschiedenis is bewogen en traumatisch. Ze wordt geboren als vijfde meisje, maar haar geboorte is geassocieerd met de dood van twee zusjes. Een jaar voor haar geboorte sterft het oudste dochtertje, Marguerite, aan de gevolgen van een verschrikkelijk ongeval: als ze te dicht bij de haard komt, vat haar jurkje vuur, ze brandt als een toorts en sterft enkele dagen later aan haar verwondingen. Kort na haar dood wordt een zusje dood geboren. Een jaar later bevalt de moeder opnieuw van een meisje, levend dit keer, dat ook de naam Marguerite krijgt. Het is die Marguerite die we kennen als de Aimée van Lacan. Na haar zullen nog drie broertjes volgen.

Het kind bekleedt meteen een bijzondere plaats in het gezin. Als enige verwerpt het de autoriteit van de vader – een vader die Lacan een beetje tiranniek noemt –, iets waar deze zich blijkbaar bij neerlegt. Het kind bekleedt een bijzondere plaats in het fantasma van de moeder, een moeder die voor ongetuigd doorgaat en zeer gevoelig aan de 'dreiging van het woord'. Ze is bang dat als iemand iets slechts zegt of voorspelt, het ook zal gebeuren. Woorden hebben een magische kracht. Ze gelooft ook dat anderen haar kwaad willen doen. Jaren later gelooft ze dat ze bespioneerd wordt, ze ontwikkelt de waan bespied en afgeluisterd te worden door haar bureu, in die mate dat ze eist dat de brieven die ze krijgt op fluitstooten voorgelezen worden. Ze gelooft in de boze tong/stem, het boze oog en het boze oor. De waan lijkt op een zeer precies moment meer consistentie te hebben gekregen: tien jaar voor de feiten, meteen het moment dus dat haar dochter Aimée zwanger wordt, moment waarop volgens Lacan bij haar de psychose doorbreekt. Aimée is de llevelingsdochter van de moeder en ze krijgt dan ook een voorkeursbehandeling: mooie kleren, maar ook een moedere toekomst. Zij moet onderwijzeres worden. De exclusieve band is wederzijds. Ook Aimée geluigt van de bijzondere affectieve band met haar moeder.³⁴

³⁵ D. Miller, *Retour sur la thèse de Lacan: l'avenir d'Aimée, Ornicar*, 50, 2003, pp. 121-145.

A. Zenoni, *Du « Syndrome de Münchhausen par procuration »*, in J.-A. Miller et 84 amis, *Qui sont vos psychanalyses?*, Paris, Seuil, 2002, pp. 284-292.

³⁴ Aimée zal alvast op twee punten van het ideaal van haar moeder afwijken: ze wordt geen onderwijzeres – op 17 jaar mislukt ze tegen leders verwachting in een examen, de mislukking zou samenhangen met de dood van haar vriendin, figuur die volgens Lacan de heldin uit haar eerste roman inspireert – maar ze geeft haar studies op om bij de post te gaan werken, 'postdame' te worden – dit lijkt voor haarzelf overeen te stemmen met hogere ambities dan onderwijzeres te worden – en ze trouwt met de 'eerste de beste' man, die ook bij de post werkt.

Aimée is voorbestemd om, anders dan haar moeder, 'geletterd' te zijn. Haar liederde voor het woord – ze noemt zichzelf *amoureuse des mots* (D 191) – blijkt doorheen de hele geschiedenis. Ze schrijft brieven, een dagboek, teksten, boeken ... die verweven raken met de verschillende waandeelen.³⁵

Zoals gezegd, situeert Lacan het uitbreken van de psychose op het moment waarop Aimée een eerste keer zwanger is. Men spreekt over haar, belastert haar, voorspelt ongeluk, maar vooral: men wil de dood van haar kind. Ze heeft nachtmerries dat haar kind dood is en gelooft het ook nog als ze wakker is. Haar achtervolgers – haar collega's en haar man – gaat ze te lijf 's Nachts slaat ze haar man met een kruik op zijn hoofd, een andere keer met een strijkijzer. Met een mes zet ze de fietsbanden van een collega plat. Dominique Laurent legt de nadruk op het feit dat de zwangerschap haar met de betekenaar *Un père confronteert*, maar ze vermeldt intussen ook dat het ongeboren kind het object a realiseert: "De Ander is reëel en wil genieten van het subject."³⁶

De theorie van het object a werpt een nieuw licht op het uitbreken van de psychose, ook bij Aimée. Het (ongeboren) kind incarneert het genot en dat laat de psychose uitbreken. Aimée's kind – een meisje – wordt doodgeboren. Een jaar later is ze terug zwanger, ze zal bevallen van een jongen. Ze omringt de jongen met bijzondere zorgen. "Tot de vijfde maand van de borstvoeding is het overigens Aimée die exclusief de zorg voor het kind draagt (...). Allen stemmen toe om te erkennen dat de zorgen regelmatig, gepast en in elk opzicht bevredigend zijn. Alleen bepaalde bruuskheden in de houding, plotsse omhelzingen, een enigszins onbesuisde waakzaamheid, vallen erin op te merken." (D 235) Maar steunend op de onervarenheid van Aimée, neemt de zus de leiding in de zorg voor het kind over, wat de waandeelen alleen doet toenemen. Aimée blijft het kind voeden tot het veertien maand is, moment

³⁵ We vermaken slechts volgende elementen. Het schrijven van Aimée raakt verweven met de erotomane waan: drie jaar lang schrijft ze brieven naar een man met wie ze een kortstondig contact en een eerste seksuele ervaring had. Het betreft een 'dorpsoeuf' en plaatselijke Don Juan met een schandalige reputatie, die haar bekent dat haar verliezen het voorwerp van een weddenschap was, maar desondanks het enige object van haar gedachten blijft, terwijl ze alle andere mannen afwijst. Later schrijft ze romans en stuurt die naar de Prins van Wales, die in de maanden voorafgaand aan de *passage à l'acte* het voorwerp van een erotomanie wordt.

Het schrijven van teksten en romans raakt ook verweven met de achtervolgingswaan. Ze schrijft teksten om haar achtervolgers 'terug te drijven', te ontmaskeren, ze beschuldigt hen ervan haar niet gepubliceerde teksten te plagieren. De publicatie ervan wordt op zich de inzet van een *passage à l'acte*: ze grijpt de bediende van de uitgeverij die haar meldt dat haar romans niet gepubliceerd zullen worden naar de keel, de man is ernstig gewond. Wat de plaats van het kind betreft: in één van de romans sterft het kind van het hoofdpersonage Aimée.

³⁶ D. Laurent, o.c., p. 132.

waarop ze een eerste keer opgenomen wordt. Belangrijk detail: ze wordt op vraag van haar familie opgenomen, omdat ze weigert af te zien van haar voorkomen alleen naar de Verenigde Staten te emigreren om daar romanschrijfster te worden. Ze zou haar kind daarbij simpelweg achtergelaten hebben.

De opname bevestigt nogmaals haar overtuiging dat men haar kind wil afdemen, het kwaad wil doen. Als ze het ziekenhuis mag verlaten, weigert ze terug te keren naar haar gezin. Ze gaat alleen in Parijs wonen en daar organiseert de waan zich rond de actrice en andere gekende personen. In een eerste periode gaat ze regelmatig op bezoek, na enige tijd verwatert dit en ziet ze haar kind nog slechts sporadisch. De waan verdwijnt allerninst, maar krijgt ook nog een extra dimensie: de bedreiging van wat een moeder het meest dierbaar is, is in feite slechts een wraak. Als mijn zoon iets overkomt, zal dat mijn schuld zijn, zegt Aimée. Ze heeft immers kwaad gesproken over de actrice, haar een hoer genoemd. Nu wil die haar doen boeten voor haar kwaadsprekerij, maar ook voor al haar tekortkomingen en stomiteiten. De achtervolgingswaan krijgt daarmee ook een melancholische dimensie.

De paranoia situeert het genot in de Ander, het gevaar ligt in de Ander, in de melancholie ligt het in haarzelf. Maar over welk gevaar gaat het? En wie is in gevaar? Is zichzelf in gevaar of is het haar kind? En dat kind, is dat wel een Ander, of is ze dat zelf? Als er ergens sprake is van een spiegel, dan lijkt die zich niet tussen Aimée en haar zus te situeren, maar tussen Aimée en haar kind. Het kan niemand ontgaan hoe parallel de posities van Aimée en haar kind zijn: geboren in het teken van dood, op de plaats van een dode ander, gevangen in een ziekelijke band met de moeder.

Als ergens iets niet gesepareerd is, als ergens iets object van liefde en haat is, dan is het niet de zus maar het kind. Object van de moeder, maakt Aimée als moeder ook haar kind tot object. Exclusief de zorg voor haar kind opeisend, zou ze het ook zonder meer achterlaten om naar Amerika te vertrekken. Toegewijd en zorgzaam het ene ogenblik, blijkt ze het soms ook eten te geven tot het overgeeft, of op andere momenten gewoon te vergeten het eten te geven. Soms dekt ze het toe onder wel vijftien lagen om het 'af te schermen van de buitenlucht'.

Vormt Aimée een gevaar voor het kind, of is het kind een gevaar voor haar? Is het niet het kind dat haar achtervolgt, dat het genot incarneert, dat van haar geniet? Het is hetgeen in de kliniek ook aanleiding kan geven tot de 'mishandeling' van het kind, die gekend is als het zogenaamde syndroom van *Munchausen by Proxy*. Deze mishandeling kan ook de vorm van de moord aannemen. De kindermoord is de enige moord waar zich logischerwijze meer vrouwen – moeders dan - dan

mannen schuldig aan maken. Soms wordt de kindermoord gevolgd door de zelfmoord. Die moord is dan een poging zich te ontdoen van (de schaduw van het) object. Het kind kan het boze oog incarneren – de paranotsche versie – het kan ook de schaduw van het object incarneren – de melancholische versie.³⁷

Het is in eerste instantie het kind dat het genot incarneert voor Aimée. De achtervolgingswaan rond de actrice en de anderen tekenen omwegen uit die het parcours van het genot compliceren. Ze situeren het gevaar elders. Het gevaar voor het kind dan, voor dat schaduwobject dat Aimée ook zelf is. Die waan wordt steeds consistentier. Ze wil haar kind niet meer verlaten. Ze wil scheiden en zegt bereid te zijn haar man te doden als die niet instemt. Haar omgeving maakt zich zorgen over haar man en haar kind. Ten slotte koopt ze een mes, waarmee ze een maand later de actrice aanvalt.

Zoals gezegd bestempelt Lacan de plaats van het kind in de waan in 1932 als het atypische element van de casus. Maar Lacan zou Lacan niet zijn als hij over dit atypische element terzelfder niet van een geniale klinische intuïtie zou getuigen. Bij Aimée, zo schrijft hij, lijkt er ook sprake van een perversie van het moederinstinct, met aandrift tot moord (*pulsion au meurtre*). "Een dergelijke aandrift zou de 'centrifugale' organisatie van de waan, die de atypie van ons geval uitmaakt, verklaren; de verdringing ervan zou toelaten een deel van het waanachtig gedrag te begrijpen als een *vluicht* ver van het kind weg. Bepaalde prevalenties van beelden die we in haar geschriften belicht hebben (...), bepaalde obscure vrezes gevoeld door de mensen in haar omgeving (...), zouden deze hypothese komen ondersteunen. Bovendien zou zij een nieuwe verklaring van de genezing geven, die overigens slechts zijn plaats kan krijgen ondergeschikt aan de eerste: de autopunitieve bevrediging die de basis van de genezing vormt, zou ten dele bepaald geweest zijn door de 'realisatie' van het definitieve verlies van haar kind." (D 265)

Kort na haar opsluiting stuikt de waan van Aimée in elkaar. Ze begrijpt niet meer hoe ze dat allemaal heeft kunnen geloven. Is ze genezen? Na haar ontslag uit de instelling in 1943 – 12 jaar na de feiten - zal haar leven verlopen zonder soortgelijke ontsporingen. Ze wordt niet meer opgenomen en pleegt geen *passages à l'acte* meer, maar psychotisch blijft ze zeer zeker. Haar zoon zal ze ongeveer twintig jaar niet zien.

³⁷ Cfr. de casus die Luc Vander Vennet eerder presentieerde van de melancholische vrouw die haar kind 'het sultje' in haar geïncarneerd zag.